

ATLASNA KARTOGRAFIJA U HRVATSKOJ

Željka Richter, Zagreb

Željka Richter
Leksikografski zavod "Miroslav Krleža"
Zagreb

SAŽETAK. *Položaj Hrvatske na dodiru obale Sredozemlja te srednje i jugoistočne Europe pobudio je znanstvenike i kartografe na istraživanje tog područja još od pretpovijesti. Kao rezultat pojavljuju se kroz stoljeća mnoga remek-djela na području kartografije. Na kraju našeg stoljeća svjedoci smo raspadanja višenacionalnih država i stvaranja većeg broja manjih država, kao što je Hrvatska. Sve su promjene pridonijele novoj geopolitičkoj strukturi Europe i temeljnoj promjeni njezina zemljovida. Kroz 45 godina tzv. komunističkog režima Hrvatska je bila prikazivana kao dio Jugoslavije, tako da je europsko znanje o njoj bilo vrlo oskudno i djelomično netočno. To je važan razlog da se zauzme novi, sustavni i znanstvenometodički pristup utemeljen na novom konceptu i predmetima. U ovome radu staviti ću težište na nedavni kartografski pristup u Kartografskom odjelu Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža".*

KRATKI UVOD U HRVATSKU KARTOGRAFIJU

Položaj Hrvatske na Sredozemlju te na dodiru srednje i jugoistočne Europe čini je geoprometno važnom u širim europskim prostornim odnosima. Upravo takav položaj na dodiru nekoliko europskih kulturnih, vjerskih i političko-geografskih krugova već je u doba antike rezultirao interesom ondašnjih znanstvenika i kartografa da istraže to područje i svoje spoznaje uobliče u kartografski crtež. Grčki su zemljopisci već u 5. stoljeću prije Krista, u želji da prikažu izgled stare Helade i svojih interesnih područja kakav je bio i Ilirik, sastavljali shematizirane skice koje danas smatramo prvim zemljopisnim kartama. To dakako nisu karte koje odražavaju samo geografsko znanje svoga vremena već su rezultat tadašnjeg filozofskog shvaćanja svijeta. Najveći obol antičkoj kartografiji svakako je dao Klaudije Ptolomej, za nas značajan i poznat po svojoj "Petoj karti Europe" na kojoj su prikazani ondašnji Ilirik i Panonija. Smatra se da je to prva poznata regionalna karta hrvatskih krajeva sa zabilježenim vrijednostima geografskih koordinata za čak 78 lokaliteta.

U srednjovjekovnoj kartografiji i Arapi su dali svoj doprinos poznavanju hrvatskih krajeva. Spomenut ću Idrizija koji je 1154. izradio kartu Hrvatske krupnijeg mjerila na kojoj se naziv Hrvatska spominje poimence.

Uz ranokršćanske i samostanske kartografske prikaze kontinentskih područja, krajem srednjeg vijeka javlja se procvat pomorskih karata-portulana i izolara s prikazom Jadranske obale i otoka. Radovi su to znamenitih talijanskih kartografa 16. i 17. st. (Vesconte, Benincasa, Roselli, Gastaldi i dr.), ali i manje poznatih kartografa podrijetlom Hrvata, Istranina Petra Kopača (Pietro Coppo), Vicka

Dimitrija Volčića, Nataša Bonifačića i Šibenčanina Martina Rote Kolunića. Nasuprot primorskom dijelu Hrvatske koji uglavnom prikazuju talijanski i francuski kartografi, unutrašnjost Hrvatske i Slavonije nalazimo na kartama austrijskih i ugarskih kartografa (Lazius, Hirschvogel). Oni svoje kartografske prikaze objavljuju u velikim atlasnim izdanjima poznatih nizozemskih kartografa Mercatora, Orteliusa, de Jodea i Blaeua. Kako je Hrvatska u tom razdoblju bila sastavni dio Habsburške Monarhije, i nekoliko naših majstora dalo je svoj doprinos razvoju ondašnje kartografije. Bili su to Ivan Klobučarić, koji je uz 500 topografskih skica većeg dijela Austrije i današnje Slovenije izradio i kartu Dalmacije i Istre, te Stjepan Glavač, autor Karte Hrvatske i Slavonije iz 1673. godine. Glavačeva karta iznimna je po svom fizičko-geografskom sadržaju koji nadilazi sve dotadašnje prikaze hrvatskih zemalja. Prikazana je isključivo Banska Hrvatska bez dijelova pod turskom vlašću, tzv. Vojne krajine.

Sve do polovice 17. st. Hrvatska je u kartografskom pogledu bila nejednoliko zastupljena. Izuzev Primorja i Dalmacije te Banske Hrvatske, ostali su krajevi bili kartografski potpuno nepoznati. Prilike se bitno mjenjaju nakon turske opsade Beča i zaključenja Karlovačkog mira 1699. godine, procvatom tzv. vojne kartografije. Autori karata bili su carski vojni inženjeri Stier, Müller, Marsigli i dr. Iz tog doba potječu brojne karte graničnog područja Austrije i Turske kao i topografske skice s prikazom granice Hrvatske južno od Save sve do hrvatsko-mletačko-turske tromede. Jedan je od autora tih skica bio i Hrvat Pavao Ritter Vitezović.

U 18. st. počinje nagli razvoj kartografije kao rezultat brojnih gospodarskih i kulturnih reformi te nastanka topografskih karata u mjerilu 1:28 800. U drugoj polovici stoljeća radi se na prvoj sustavnoj topografskoj izmjeri naših krajeva. Nastaju kartografska djela civilne Hrvatske i Slavonije, Vojne krajine, mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike kao i topografski planovi većih gradova Hrvatske i Slavonije (Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Križevci itd.)

Kartografiju 19. stoljeća na području Hrvatske karakteriziraju mnogobrojna izdanja domaćih autora. Tako se polovicom stoljeća javljaju prva tiskana zagrebačka izdanja zemljovida s naslovima i nazivima na materinskom jeziku. Jedan od značajnijih ilirskih geografa i kartografa tog vremena, Dragutin Seljan, objavio je prvu tiskanu kartu na hrvatskom jeziku. Sva su geografska imena zapisana onako kako se u nas pišu i izgovaraju. Zanimljiva je i karta Petra Kružića i Josipa Pataša "Zemljovid stare cjelokupne kraljevine Hrvatske" iz 1862. u potpunosti pisana na hrvatskom jeziku. Slijedi zatim niz karata hrvatskih županija (ukupno 6) Ivana Steklase. Njegove su karte priredene i tiskane u Zagrebu 1888, a izradom i sadržajem svrstavamo ih u red prvih fizičkih regionalnih prikaza. Već u drugoj polovici prošlog stoljeća počinju se u Zagrebu izdavati i prvi atlas na hrvatskom jeziku. To su pretežno bili atlas namijenjeni školstvu. Jedan od prvih bio je Kozennov "Geografski atlas za srednje škole", izdan 1899. godine, a za izdanje ga je priredio A. Dobrilović. Sve do 1943. izdanja tog atlasa bila su namijenjena potrebama srednje škole. Izrada tematskih karata bila je također zastupljena u hrvatskoj kartografiji 19. st. Uz šumarske, povijesne, poštanske, administrativne i cestovne, osobitu praktičnu vrijednost zaslužuju školske, rudarske i geološke karte te pomorske karte Jadrana. Iz tog doba datira i najstarija školska karta u Hrvatskoj, a izradio ju je J. R. Kvaternik 1838. godine. Kvaliteta i brojnost glavne su odlike hrvatske kartografije 19. st. stoga što su karte iz tog razdoblja utrle put novim geografskim istraživanjima. Hrvatsku više ne treba otkrivati, već postojeće karte samo doradivati i usavršavati.

KARTOGRAFIJA 20. STOLJEĆA S POSEBNIM OSVRTOM NA ATLASNA IZDANJA

Razvitak kartografskih metoda i tiskarstva te uvođenje GIS tehnologije u izradi karata 80-ih godina ovoga stoljeća bitno su pridonijeli izgledu, kvaliteti i sadržaju zemljovida i atlasa.

Višestruke izmjere zemljišta rezultirale su većim brojem katastarskih planova izrađenih po jedinstvenim propisima i načinu kartografskog prikazivanja. Godine 1920. osnovan je Vojnogeografski institut Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) sa zadatkom reambulacije topografskih karata bečkog VGI za područje Slovenije, Hrvatske i BiH te izdavanja jedinstvene topografske karte Jugoslavije 1:100 000 1934. godine.

Za vrijeme II. svjetskog rata izašlo je njemačko, talijansko, britansko i sovjetsko izdanje te iste karte. Nakon rata, stvaranjem SFRJ te podjelom države na šest socijalističkih republika i dvije autonomne pokrajine, VGI sa sjedištem u Beogradu nastavio je s izradom novih topografskih karata za vojne i, dijelom, civilne potrebe. To su karte u mjerilu 1:25 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:300 000 i pregledna TK 1:500 000. Hrvatska ima i posebne topografske karte u mjerilu 1:20 000 i 1:50 000 za područje Zagreba, Rijeke i Pule.

Osim topografskih karata, koje među ostalim čine osnovu za izvođenje drugih karata, u kartografskom fondu bivše Jugoslavije bilo je i drugih vrsta općih zemljopisnih, specijaliziranih i tematskih karata te atlasa koje su izradile i izdale specijalizirane kartografske ustanove. (Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Učila, Zavod za kartografiju Geodetskog fakulteta u Zagrebu, Hidrografski institut u Splitu i dr.)

Atlasnu kartografiju tzv. komunističkog razdoblja karakterizira veliki broj pretežno školskih atlasa namijenjenih osnovnim i srednjim školama, nekoliko različitih izdanja Atlasa svijeta (Atlas svijeta u izdanju Leksikografskog zavoda doživio je šest izdanja u nakladi od 162 000 primjeraka) i autoatlasa mnogobrojnih izdavača. Od kompleksnijih geografsko-kartografskih prikaza koji su obilježili proteklo četrdesetpetogodišnje razdoblje, uz spomenuti Atlas svijeta izdvojila bih "Geografski atlas Jugoslavije" izdan 1962. i "Veliki geografski atlas Jugoslavije" izdan četvrt stoljeća kasnije. Zemljovidni blok sastavljen je od pregledno-topografskih karata 1:500 000 svih dijelova bivše Jugoslavije i tematskih karata koje pokazuju različite prirodno-geografske i društveno-gospodarske osobine prikazanog prostora. Tekstualni dio pridonosi boljem upoznavanju geografskih osobina bivše Jugoslavije, ali i geografskih regija te republika i pokrajina.

Raspadom višenacionalnih državnih zajednica u srednjoj i jugoistočnoj Europi početkom devedesetih godina svjedoci smo stvaranja većeg broja manjih država. Jedna u nizu od petnaestak novonastalih samostalnih država je i Hrvatska. Spomenute promjene pridonijele su novom geopolitičkom sastavu Europe i temeljitoj prekrojbi dotadašnjeg europskog zemljovida. Tijekom četrdesetpetogodišnjeg tzv. komunističkog razdoblja Hrvatska je bila predstavljena isključivo kao dio tadašnje Jugoslavije. Stoga je i razumljivo da su europske spoznaje o njoj vrlo oskudne i djelomično netočne. Svjesni činjenice da je Hrvatska, kako svojim položajem tako i kulturnim i povijesnim naslijeđem, neraskidiv dio srednje Europe, javila se potreba da sustavnijim, koncepcijski i sadržajno novijim znanstvenometodološkim prikazom otklonimo sve netočnosti i nepoznanice o našoj zemlji. Jedan od najprimjerenijih načina prikaza svakako je onaj zemljopisno-kartografske naravi. U ovom referatu osvrnut ću se isključivo na novija kartografska izdanja Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža". U paleti leksikografskih i enciklopedijskih izdanja toga uglednog izdavača u Hrvatskoj važno mjesto zauzimaju atlasna izdanja i ostale kartografske publikacije. Nadovezujući se na postojeću kartografsku građu (šest izdanja Atlasa svijeta, četrnaest izdanja Auto-atlasa Jugoslavije 1:500 000, mnogobrojni kartografski prikazi u enciklopedijskim izdanjima), a u svjetlu novih geopolitičkih promjena, u Kartografskom odsjeku Leksikografskog zavoda osmišljena su tri atlasna projekta kao nastavak atlasne tradicije, ali i kao kompleksna i sadržajna inovacija.

NOVI ATLASI LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA "MIROSLAV KRLEŽA"

A Concise Atlas of the Republic of Croatia (& of the Republic of Bosnia and Hercegovina)

Atlas je zgotovljen i tiskan na engleskom jeziku 1993. godine. Sadržajem i koncepcijom namijenjen je inozemnom čitateljstvu bilo da se radi o stručnom ili osobnom interesu. Uz stručnjake Leksikografskog zavoda projekt je okupio mnoge ugledne znanstvenike raznovrsnih profila. Bogata paleta informacija o općim, zemljopisnim, demografskim i gospodarskim značajkama hrvatskog prostora te sadržajno cjelovita kronologija važnijih povijesnih zbivanja dopunjena je odgovarajućim tematskim kartama. Tematski, Atlas je podijeljen u sedam poglavlja. Najveći dio Atlasa čini zemljovidni blok s 11 dvostraničnih topografskih karata u mjerilu 1:500 000 i šest karata s prikazom makroregionalnih središta Hrvatske i susjedne nezavisne Republike BiH u mjerilu 1:200 000. Blok tematskih karata odnosi se isključivo na prostor Hrvatske, s izuzetkom u pojedinim temama (dijaspore, povijest, dijalekti hrvatskog jezika), a popraćen je odgovarajućim tekstualnim prilogom. Slijedi zatim poglavlje s općim podacima, poviješću, državnim uređenjem, statistikom i indeksom karata.

Auto-atlas Hrvatske

Atlas je nastavak izrade zavodskih turističkih izdanja. Konceptijski se temelji na dosadašnjem Auto atlasu Jugoslavije 1:500 000. Razumljivo je da su postojeće karte aktualizirane i prilagođene novoj geopolitičkoj situaciji na ovim prostorima. Sadržajno Auto-atlas Hrvatske obuhvaća: preglednu kartu Europe, tumač znakova, preglednu kartu Hrvatske s podjelom na listove, 12 dvostraničnih topografskih karata 1:500 000 s ucrtanim cestama (magistralnim, regionalnim i lokalnim) te s brojčanim podacima o udaljenosti između pojedinih križišta. Slijedi 14 stranica planova svih županijskih sjedišta i važnijih turističkih naselja Hrvatske kao i planovi Ljubljane i Sarajeva. Namjera je tog Auto-atlasa da putovanje i snalaženje kroz pojedine dijelove Hrvatske bude što jednostavnije i brže te da pridonese boljem geografskom poznavanju prikazanog prostora. Atlas će biti dogotovljen polovicom 1995, a očekuju se izdanja na šest svjetskih jezika.

Atlas Europe

Projekt je osmišljen početkom 1993. kao spoj dosadašnje zavodske tradicije i inovacijskog atlasnog djela pretežno specijalističke tematske usmjerenosti. Sadržajno je predviđen vrlo širok obuhvat od prirodnoznanstvenih tema preko demografskih i gospodarskih do kulturno-povijesnih i vojnih. Poseban naglasak bit će stavljen na geopolitički sadržaj kao rezultat mnogobrojnih geopolitičkih promjena na europskom zemljovidu. Konceptijski, Atlas je zamišljen u tri velike, međusobno različite, ali dopunjujuće cjeline (prilog 1). To su makropedijski prikaz Europe s većim brojem tematskih karata i fotografijama u boji, zemljovidni blok te pregled država po abecednom redu u kojem će biti za svaku državu posebno obrađeni relevantni podaci o prirodnoj osnovi, stanovništvu, povijesti, državnom sustavu, gospodarstvu, vojnoj sili i geopolitici.

Prva cjelina Atlasa, Makropedijski prikaz Europe, sastavljena od devet poglavlja raščlanjenih na manje sadržajne podcjeline i od pripadajućih tematskih karata čini i najveću novost u dosadašnjoj atlasnoj strukturi. U svakom poglavlju tog dijela Atlasa bit će obrađena u odgovarajućoj mjeri i hrvatska problematika. Na taj način omogućit će se svestrano propitivanje o mjestu i položaju Hrvatske u europskim razmjerima. Mnoštvo novih sadržaja nametnut će potrebu za grafičkim preoblikovanjem dijela Atlasa, napose onog u europskoj makropediji, pa se u tom dijelu predviđa određen otklon od dosadašnjih atlasnih i enciklopedijskih izdanja Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža" koja su čuvala strogu stupčanu organizaciju sadržaja. Pregled po državama, naprotiv, zadržat će tradiciju višestupčanog prijeloma stranice.

Nedvojbeno je da će Atlas Europe sadržajno biti originalno djelo u domaćoj knjižnoj ponudi. Budućim korisnicima Atlas će ponuditi cjelovitu sliku nove Europe, pa budući da sličnih izdanja u Hrvatskoj dosad nije bilo, može se očekivati mnogostruki interes. Predviđena su i dodatna izdanja kako bi se aktualizirale sve buduće promjene, a Atlas zadržao višegodišnju informacijsku vrijednost.

LITERATURA

- Čanković, D., Lovrić, P. (1988): Geografski atlas zagrebačkih izdavača, Povodom izdanja Velikog atlasa Jugoslavije, Geodetski list, 131-143.
- Klemenčić, M. (1993): O zamisli i sadržaju Atlasa (nove) Europe, Radovi Leksikografskog Zavoda "M. Krleža", str. 15-22, Zagreb.
- Lovrić, P. (1988): Opća kartografija, Zagreb.
- Marković, M. (1975): Razvitak kartografskih upoznavanja današnjih Jugoslavenskih zemalja, Prvi dio. Zavod za kartografiju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Marković, M. (1993): Descriptio Croatiae, Naprijed, Zagreb.
- Novosel-Žic, P., Richter, Ž. (1988): Our cartographers of 16th and 17th centuries. 16th International Conference IMCoS "Five centuries of Croatian maps", Zagreb.

PRILOG 1 SADRŽAJ ATLASA EUROPE

	Europa	Zemljovidni blok	Države
1.	Poimanje Europe Europska misao i kultura Europski prostor	Pregledni list Zemljovidi Tumač znakova	Opći podaci Prirodna osnovica Stanovništvo
2.	Prirodna osnovica Geološki sastav Reljef Hidrografija Klima Vegetacija Zaštita prirode Ekološki problemi	Indeks	Povijest Državni sustav Gospodarstvo Vojna sila Geopolitika
3.	Stanovništvo Razmještaj i brojčano kretanje Migracije Narodnosni, jezični i religijski sastav Grad i urbanizacija		
4.	Gospodarstvo Poljoprivreda i agrarna područja Ribarstvo Rudarstvo i energetika Industrija Trgovina Turizam		
5.	Promet Cestovni Željeznički Unutarnji plovni putovi Pomorski Zračni		
6.	Regije Regije i regionalizam Tipovi organizacija i integracija		
8.	Politički sustavi		
9.	Geopolitika Europski politički zemljovid Granice i teritoriji Maripolitika Geostrategija Geografija moći Geoprometni odnosi Rubna područja		